

УДК: [782.8: 930.85] (477) «19/20»

ОЛЕНА СКОПЦОВА

(Київ)

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ПІСЕННОГО ВИКОНАВСТВА

У статті автор аналізує проблему сучасного українського народного пісенного виконавства, котра в сукупності питань щодо специфіки звукоутворення і звуковедення, мовних діалектів, тембральних особливостей тощо потребує комплексного, ґрунтовного вивчення.

Автор звертає увагу на актуальності досліджень цілого ряду важливих питань щодо сутності і специфіки народного виконавства, як художньо-естетичної та стилістичної системи, її генезису, форм, типологічних характеристик.

У контексті постановки даної проблеми, автор здійснює науковий аналіз поняття «український народнопісенний виконавський стиль» та визначає основні критерії звучання народних голосів.

На основі аналізу сучасної науково-фольклористичної літератури автор доводить актуальність та перспективність подальшого дослідження українського народного пісенного виконавства.

Ключові слова: виконавська манера, виконавський стиль, народна манера, народнопісенний виконавський стиль, пісенна культура, народнопісенне виконавство.

Проблема сучасного українського народного виконавства набула особливої значущості і актуальності в умовах інтенсивних урбанізаційних процесів, розширення культурно-інформаційного простору, появи нових соціально-психологічних тенденцій у суспільстві, а також у зв'язку з виникненням нових оригінальних синтетичних форм, в яких народна вокальна традиція поєднується з сучасними інструментальними складами, аранжуваннями, жанрами, стилістикою тощо. Тенденція до модернізації та актуалізації народнопісенного виконавства, наближення його до потреб споживача сучасної масової культури висуває на перший план питання щодо шляхів і перспектив подальшого розвитку української пісенної традиції.

Ситуацію, що склалася сьогодні у сфері народного виконавства, можна визначити як кризову. Так, з одного боку, не викликає сумніву те, що тиражування зразків «шароварної» пісенної культури, поширене за радянських часів, є неможливим і непотрібним сьогодні, проте, з іншого боку, тенденція до комерціалізації мистецтва, поява різних комерційних проектів, в яких українська народна пісня виступає продуктом масової культури, призводить до спотворення її внутрішньої глибинної сутності, до втрати особливої духовної енергетики, яка впродовж століть живила професіональну традицію, аматорство і, зокрема, виконавство.

Це підтверджує аналіз сучасної науково-фольклористичної літератури. Акцентуючи на відсутності комплексних наукових досліджень із даної пробле-

ми, розглянемо основні напрями дослідження у працях українських та російських учених та диригентів-практиків А. Гуменюка, Н. Калугіної А. Лащенко, Л. Христіансена, Л. Шаміної.

Різноаспектна проблематика музичного фольклору постійно перебуває в межах інтересів наукової фольклористики, проблема народнопісенного виконавства у сукупності питань щодо специфіки звукоутворення і звуковедення, мовних діалектів, тембральних особливостей, принципів імпровізаційності тощо потребує комплексного ґрунтового вивчення. Характеризуючи стан наукового дослідження проблеми, відомий педагог-вокаліст Д.Г. Євтушенко зазначає: «Народно-співацьке виконавство велике мистецтво. Вплив його на маси величезний. Вже самим цим диктується необхідність як найглибше досліджувати і з'ясувати «секрети» його високої дійсності,...серйозно і наполегливо вивчати, практично засвоювати і вдосконалювати...»[1].

Так, на наш погляд, недослідженим є цілий ряд важливих питань щодо сутності і специфіки народного виконавства як художньо-естетичної та стилістичної системи, її генезису, форм, типологічних характеристик, етнорегіональних та локальних різновидів, народної вокальної манери, співвідношення фольклорної автентики та стилізації, української народнопісенної термінології і та ін. Наша стаття є спробою наукового осмислення окремих аспектів цієї проблеми.

Незважаючи на те, що народнопісенна виконавська традиція є історично найдавнішою, проте в науковій літературі до цього часу не існує однозначної думки про цей вид виконавства.

Обмеженість та поверховість наукового підходу до цієї проблеми зустрічається в окремих публікаціях, в яких народна манера співу ототожнюється з примітивізмом, дещо грубими стилізаціями у псевдонародному дусі, зі співом «відкритим» звуком різкого тембру. Уявлення про народну манеру співу склалися під впливом наукових праць К. Квітки, який детально описав грудну манеру співу з характерним резонуванням жіночих голосів, що розповсюджена у центральній та лівобережній Україні.

Проте Д. Євтушенко зауважує, що «неспотворений народний спів ніколи не обмежується тільки різким грудним, дуже часто позбавленим будь-якого культурного оформлення звучання голосів, яким є гіпертрофоване груднорегістрове звучання» [1].

Огляд концертів, конкурсів, звітів столичних та регіональних народних колективів свідчить про одноманітний загальний репертуар, в якому відсутні оригінальні місцеві зразки українських народних пісень, цікаві хорові аранжування. Натомість спостерігається низький фаховий рівень виконавства, нерозуміння характерних ознак народного співу, невміння відтворити і донести до слухача специфіку локальної діалектології, стилістики, не враховуються фізіологічні особливості народних голосів, специфіка звукоутворення та виконавська манера в цілому. Вражаюча «бідність» репертуару більшості народних хорових колективів зумовлена, в значній мірі, недостатньою увагою фахівців до музичного фольклору свого регіону, місцевості, не професіональним підходом і як результат, - кризовий стан сучасного народнопісенного виконавства.

Постановка даної проблеми потребує наукового визначення поняття «український народнопісенний виконавський стиль».

Український народнопісенний виконавський стиль є історично сформованою художньо-естетичною та стилістичною системою, що ґрунтується на самобутній національній фольклорній традиції і має цілий комплекс вокаль-

но-художніх та виражально-технічних засобів, виконавських прийомів. Джерелом виконавської манери є побутова розмовна мова. На основі різноманітних мовних інтонацій утворилися характерні виконавські прийоми і штрихи, поширені в народному співі, а саме: з'їзди, під'їзди, призвуки, форшлаги, розтягування слів на голосних, повторення складів, гліссандо, вібрато, обрив звука та ін. Основою співочої традиції є розмовний спів. Співати так, як говорити, - один із важливих принципів народного виконання. У розмовній манері та у співі резонує не тільки м'яке піднебіння і головні резонатори, але й порожнина рота (тверде піднебіння, зуби і грудні резонатори), завдяки чому досягається чіткість, ясність і виразність передачі слова. Народному голосу властивий яскравий, дзвінкий тембр. Звук концентрується близько в порожнині рота, на «губах». Як відомо, українські співачки Н. Матвієнко, Р.Кириченко прагнуть до яскравого, м'якого тембру. Їх манеру співу відрізняє незначна вібрація, яка надає особливої тембральної забарвленості.

Таким чином, можна виділити основні критерії звучання народних голосів:

- природність звучання;
- яскравий, «близький» звук;
- рівність голосу;
- тембральна своєрідність;
- чітка артикуляція, дикція, при якій вимова відтворює особливості певного діалекту, розмовного стилю;
- мікстове звучання голосу;
- природне формування голосних.

Влучну характеристику народних голосів дає засновник Державного українського народного хору Г. Верьовка, який відзначає особливе «колеритне, яскраве, рівне і насичене звучання і дуже багатий і виразний спів...» [2].

Специфіка українського народного виконавського стилю виявляється в сукупності цілого ряду ознак:

- особливостей мовної фонетики, лексики, орфоєпії, діалектики;
- соціальних і побутових умов виконання, конкретних ситуацій визначених дослідником С. Грицею як «модус середовища»;
- жанрової палітри музичного фольклору тощо.

У формуванні виконавської народної манери важливу роль відіграють особливості звукоутворення, що залежать від специфічних чинників:

- підзв'язкового тиску повітряного стовпа;
- установки надставної труби, рупору;
- мовного діалекту. Діалекти зумовлюють своєрідне темброве звучання, яке за думкою науковців, відтворює певний звуковий ідеал етнічної культури.

Усе це впливає на особливості звукоутворення, зумовлює різноманітність манер співу, етнічну та національну характерність. Це підтверджує думка І. Земцовського: «...у виконавській манері кожного народу є дещо суттєве, специфічне, не переведене в інший виконавський стиль. Більш того, манера співу є одним із самих стійких елементів народної традиції, а тому ознакою не тільки образною, але й етнічною» [3].

Генеza українського народнопісенного стилю закорінена в історично ранніх зразках гуртового співу. Під час обрядів, ритуалів поступово формувалися і кристалізувалися характерні риси виконавського стилю. Так, у піснях календарно-обрядового циклу спостерігаємо специфічну «подачу звуку», яка виражається у відтворенні природних звуків, прийомах звуконаслідування, (вес-

няні гукання). Весільним пісням властиве використання невеликих поспівок – жартів. Ритуальна обрядовість характеризується наспівами у формі «плачу» (вільний розспів, інтонаційно-мелодичний і структурний розвиток). Таким чином, за різними жанрами народних пісень закріплена система стійких виконавських прийомів, обумовлених своєрідними темпо-ритмічними структурами, формами, мелотипами. Дослідниця З. Евальд зазначає, що для музичного фольклору ранніх суспільних форм характерне «...збереження різкого, напруженого тембру, специфічної подачі звуку» [4]. Вона далі зауважує, що в деяких переважно історично ранніх зразках українських народних пісень специфічний напружений тембр залишився незмінним впродовж багатьох століть. Дослідник К. Закс, вивчаючи архаїчні манери співу, дійшов висновку про те, що «...там, де ми не маємо справи з «художньою музикою», свідомо розрахованою на чисто естетичний вплив, там, де сутність співу полягає в оглушенні, призведеш до екстатичного стану, виведенні з рівноваги, звук голосу прагне якомога далі відійти від повсякденних інтонацій» [4]. Усе це яскраво свідчить про тісні зв'язки народнопісенного стилю з «модусом середовища», з особливостями функціонування і побутування українських народних пісень, з їхньою «приналежністю» до конкретної соціально-побутової ситуації.

Як вже зазначалося, народнопісенне виконавство характеризується відносною сталістю художньо-виражальних засобів і прийомів. Авторитетний фахівець у галузі російського фольклору Є. Линьова визначає характерні ознаки народнопісенного виконавства: художню простоту, змістовність, смислове навантаження, своєрідність художніх форм, емоційну насиченість виконавських інтерпретацій. Характерно те, що пісня в інтимному виконанні позначається хроматизацією і вишуканою мелізматикою, натомість, «вуличний» спів позбувається цих ознак. Сучасні дослідники виступають проти поняття «загальнонаціональна манера співу» (О. Бенч-Шокало), вважаючи, що в кожному регіоні існують специфічні інтонаційні процеси, які зумовлюють розмаїття пісенних виконавських манер. Так, Ф. Квітка виділяє такі різновиди народно-виконавських манер:

- подніпровсько-лівобережний (використання грудного регістру жіночих голосів);
- подністровсько-прикарпатський (використання грудного та мікстового регістрів);
- західний (використання пом'якшеного грудного, мікстового та головного регістрів).

А. Іваницький у праці «Українська народна музична творчість» дає більш детальну диференціацію народних виконавських стилів:

- карпатський (сукупність гуцульського, підгірського та закарпатського різновидів);
- галицький (львівський та частково івано-франківський);
- карпато-бескидський (лемківський);
- поліський (сукупність волинського, житомирсько-київського і чернігівського різновидів);
- волинський (південноволинський та рівненський);
- степовий;
- наддніпрянський;
- подільський (східно - і західноподільський).

Так, полісько-волинську манеру представляють ансамбль пісні та танцю «Льонок»; Волинський народний хор. Цим колективам властива творча

імпровізаційність на основі інтонаційно ритмічного архетипу, куплетна варіаційність, мелізматика мелодій, прийоми гліссандо, різноманітні вигуки. Південно-західний стиль репрезентований Закарпатським народним хором, Буковинським ансамблем пісні та танцю, їх манера сформувалась на основі симбіозу етнічної інтонаційної моделі та специфічних особливостей фольклору західних слов'ян (угорців, румун, молдаван). Подільський стиль репрезентований колективами «Козаки Поділля». Подніпровсько-східний стиль представлений Черкаським та Чернігівським народними хорами. Степовий стиль представлений Театром народної музики, пісні і танцю «Зоряни».

Детальну характеристику цих різновидів містить наша стаття «Аспектний аналіз народного гуртового співу».

Як зазначалось вище, народнопісенний виконавський стиль тісно пов'язаний із мовним стилем, діалектами тощо. Виявлення та дослідження цих зв'язків є одним із важливих аспектів цілісної проблеми народнопісенного виконавства.

Образність і логіка мови в народній пісенній традиції характеризується ясністю та осмисленим ставленням до тексту. Важливого значення набуває розуміння орфоепічних закономірностей мови. Так, в українській мові вимова і написання не мають значних розбіжностей в порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Проте, сучасна практика свідчить, що більшість народних хорових колективів не дотримується орфоепічних норм.

Як відомо, звуки української мови поділяються на голосні і приголосні. Голосні [а, о, у] – заднього творення, голосні [и, і] – переднього творення. Звук [є] займає середнє положення, проте інколи може його змінювати. При утворенні голосних [а, у, о] участь у резонуванні бере ротова порожнина; при утворенні звуків [є, и, і] – гортань. В українській мові усі голосні відкриті. Звуки [и, і, є, а] – неогублені, звуки [о, у] – огублені (тобто вимовляються за допомогою губ). У процесі звукоутворення позиція гортані не бере участі.

Голосні бувають наголошеними і ненаголошеними. Вимова голосного наголошеного звуку збігається з його написанням: **дім, дорога**. Наголошені голосні можуть дещо змінюватись («підлягати редукації»). Редукації також підлягають ненаголошені звуки, що стоять перед наголошеними або після них.

Голосні звуки завжди вимовляються як наголошені. Однак зустрічаються деякі особливості. Українське [и] під наголосом не стійке, як [ы] в російській мові, а має легкий відтінок **и(е): лист (лест)**. Дещо в більшій мірі такий же відтінок властивий у ненаголошеній позиції слова «люди» («люде»). Характерний приклад зустрічаємо у віршах Т. Шевченка: «пошли ж її долю вона молоденька, бо люде чужії її засміють».

Ненаголошене [є] може змінюватись на [и], про що яскраво свідчать приклади з ранніх фольклорних збірок: «**міні**» замість «**мені**».

«Ізнов міні не привезла...»

Зазначений приклад демонструє факт редукації ненаголошеного [є] та ненаголошеного [и], коли [є] наближається до [и], а [и] – до [е]. В хоровій практиці ненаголошені [є] та [и] зазвичай виконуються чітко, підкреслено, акцентовано.

Унаслідок взаємного зближення у вимові звуків [є] та [и] ряд слів, як наприклад, «**розвилося - розвелося**», «**мине-мене**», «**прилетіла - прилетіла**» розрізняються, здебільшого, із контексту, тоді як їхня вимова особливо у швидкому темпі майже однакова: «**мене кличуть**» = «**мине і ця біда**».

Голосні [а, і, у, є, ї], як правило, вимовляються близько до орфографічних норм (у «**Києві - Київі**»).

Приголосні поділяються на дзвінки (б, в, г, д, ж, з, л, м, н, р) та глухі (н, п, с, т, ф, х, ц, щ, ч). Звуки диференціюються на свистячі (з, с), шиплячі (ж, щ, ч, ш), сонорні (м, н, л, р, в) (коли тон переважає над шумом). У східнослов'янських мовах спостерігаємо закономірність щодо зростання звучності при поділі слова на склади. Останній звук кожного складу є найбільш звучним, як правило, це голосний. Тому цілком природно, що склади в українській (і так само в російській та білоруській мовах) є відкритими. Наприклад: **бе-ре-за; се-стра**. Проте зустрічаються і винятки: **люль-ка, стін-ка**. У народному співі усі склади виконуються, як відкриті, всі приголосні належать до наступного складу, наприклад:

у наспіві

об-сту-пи-ти

у співі

о-бсту-пи-ти

На прикордонних територіях України з Росією (Житомирщина, Чернігівщина) поширене так зване «оглушення» дзвінких приголосних («крофь» замість «кров», «дед - дет», «сказна - скасна»), що є нормою російської мови. Але загалом в українській мові дзвінки приголосні (б, в, г, д, ж, з, р, л, м, н), вимовляються так само, як пишуться, тобто без «оглушення», наприклад: **«Ой коли б той вечір... - Ой коли п той вечір...»**

Приголосні при співі вимовляються чітко, активно, швидко. Як зазначає дослідник українського фольклору А. Іваницький, ритмічна чіткість і стрімка легкість хорового ансамблю досягається тоді, коли співаки оволодівають правильною вимовою приголосних. Ритмічність заснована на одночасному переході усіх співаків з одного звуку на наступний. Одним із характерних прийомів артикуляції є вокалізація приголосних у співі. Це підтверджує Ф. Колеса: «В народному співі можна зауважити вокалізацію приголосних, особливо в протяжних мелодіях, коли співак проймається процесом співу» [5].

В українському народному співі важливе значення мають наголоси. Поряд із словесними наголосами існують також наголоси, які організують смисл словосполучень, фраз, речень тощо, надають смислового значення та емоційного забарвлення поетичному тексту (логічний та фразовий наголоси).

Важливу роль у виконанні народних пісень відіграє фразовий наголос, який припадає на останнє слово речення. Воно стає центром висловлення, наприклад: Ой не світи, місяченьку, не світи **нікому**.

Виділення окремих найбільш важливих у смисловому плані слів досягається також за допомогою динаміки (крещендо, димінундо, акцентуація тощо), особливості та ступінь якої залежать від логіки фразування.

Таким чином, народнопісенне виконавство є однією із важливих і складних проблем сучасної науки. Інтерес до цієї проблеми з боку фахівців зумовлений специфікою історико-фольклорного процесу та прагненням зберегти та реконструювати різноманітні локальні пісенні виконавські манери, які інтегруються у своєрідний національний виконавський стиль. Наша стаття не вичерпує всієї комплексної проблеми українського народно-пісенного виконавства. Ми лише акцентували увагу на найбільш суттєвих питаннях, зокрема, на усвідомленні та термінологічному визначенні українського народнопісенного стилю, характеристиці його іманентних рис, специфічних етнічно-регіональних виявах, тісних зв'язках із мовними діалектами, з жанрами музичного фольклору, виконавськими інтерпретаціями та ін. Подальша наукова розробка цієї проблематики дає можливість більш глибокого розуміння українського

народнопісенного виконавства як значного культурно-мистецького феномена та об'єкта теоретичних інтенцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Питання вокальної педагогіки. – К., 1963. – С. 145.
2. Козак С.Д. Григорій Верьовка /С.Д.Козак. – К.: „Молодь”, 1981.
3. Земцовский И. Фольклор и композитор/И.Земцовский. – Л. - М., 1978. – С.8;
4. Звальд З.В. Пеони белорусского Полесья /Сост. З.Можайко. – М., 1979. – С.17;
5. Колеса Ф. Народна музика на Поліссі // Українська музика, №3. – Львів, 1939. – С.11.

ЕЛЕНА СКОПЦОВА

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ УКРАИНСКОГО НАРОДНОГО ПЕСЕННОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА.

В статье автор анализирует проблему современного украинского народного песенного исполнительства, которая в совокупности вопросов относительно специфики звукообразования и звуковедения, тембральных и диалектических особенностей, требует комплексного, фундаментального изучения. Автор акцентирует на актуальности исследования целого ряда вопросов относительно сути и специфики народного исполнительства, как художественно-эстетической и стилистической системы, ее генезиса, форм и типологических характеристик. В контексте постановки раскрываемой проблемы, автор приводит научный анализ понятия «украинский народно-песенный исполнительский стиль» и предоставляет основные критерии звучания народных голосов. На основе анализа современной научно-фольклористической литературы, автор доказывает актуальность и перспективность дальнейших исследований украинского народного песенного исполнительства. Данная статья является попыткой научно-педагогического осмысления отдельных аспектов проблемы.

Ключевые слова: исполнительская манера, исполнительский стиль, народная манера, народно-песенный исполнительский стиль, певческая культура, народнопесенное искусство.

ELENA SKOPTSOVA

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL INTERPRETATION OF UKRAINIAN FOLK SONG PERFORMANCE.

In this article the author analyzes the problem of modern Ukrainian folk song performance, with a set of questions about the specifics of sound production, sound quality timbre and dialectic peculiarities, that require a comprehensive, fundamental study. The author focuses on a number of issues regarding the substance and specifics of national performance, as aesthetic and stylistic system, its genesis, forms and typological characteristics.

In the context of the statement disclosure issues, the author gives a scientific analysis of the concept of “Ukrainian folk song performance style” and provides the basic criteria for the sound of folk voices.

Based on the analysis of modern scientific and folklore literature the author proves the urgency of further research of the Ukrainian folk song performance. The article explores and emphasizes the problematic state of contemporary choral art, which the author diagnoses as critical. In the context of modern urbanization and the layering of the musical art consumer, choral performance is in need of revival, popularization and mainstreaming. This article is an attempt of scientific-pedagogical comprehension of the particular aspects of the problem.

Key words: performing style, traditional style, performing folk-song style, song culture, folk-song performance.